

П.М. Артьомов

Pavlo M. Artyomov

СОЦІОЛОГІЧНА ТРАДИЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУТБОЛЬНОГО ХУЛІГАНІЗМУ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Abstract. A brief critical analysis of the approaches to the explanation of football violence and football hooliganism presented in the worldwide science is given. The socio-psychological and sociological interpretations of the given social phenomenon are studied. Within the frame of the sociological interpretation, the following theoretical approaches are studied: symbolic interactionism, Marxist, gender, subcultural and other approaches.

Невід'ємною частиною сучасного суспільного життя є масові спортивні заходи, які відвідують числені вболівальники тих чи інших видів спорту. Одним з найбільш популярних спортивних видовищ, безперечно, є футбол. Його популярність поступово зростала, починаючи з 80-х рр. позаминулого сторіччя, коли гра набула сучасного, регульованого правилами вигляду. Наприкінці 60-х – початку 70-х рр. минулого сторіччя трибуни футбольних стадіонів Європи та світу зіткнулися з новим соціальним феноменом – футбольними фанатами. Наступним кроком у своєрідній еволюції стала поява так званих футбольних хуліганів, які оточили футбольний фанатизм ореолом агресії та насильства. У першу чергу це стосувалось англійських футбольних вболівальників, але сьогодні можна впевнено казати, що синдром футбольного хуліганізму поширений у багатьох країнах та на практично всіх континентах. Події, які супроводжували футбольні матчі останніх чемпіонатів Європи 2000-го та 2004 рр. та чемпіонату світу 2006 р. в Німеччині, наочно доводять, що прояви навколофутбольного насильства та агресії набувають поширення, а це *актуалізує* нагальну необхідність їх вивчення з метою запобігання та мінімізації негативних наслідків. Зазначимо, що Україна, як і деякі інші посткомуністичні країни, не стоїть осторонь загальноєвропейського розвитку навколофутбольних субкультур, у тому числі субкультури футбольних хуліганів, що було наочно підтверджено під час телевізійних трансляцій футбольних матчів збірної України.

Головною *метою* даної статті є узагальнення та критичний аналіз існуючих наукових підходів щодо пояснення причин футбольного хуліганізму. Підкреслимо, що більшість ранніх досліджень у цій галузі вбачали в хуліганізмі не нове явище, а лише продовження зразків поведінки молоді, запозичених в таких

субкультурних груп, як теґди¹, моди², рокери та скінхеґди. Для інших же підходів футбольне хуліґанство було в значній мірі фікція – сенсація, створена засобами масової інформації, а не реальна поведінка футбольних вболівальників, яка б вимагала пояснення.

У цій статті буде розглянуто позиції британських дослідницьких шкіл та підходів щодо тлумачення причин футбольного хуліґанізму. Це пов'язано з тим, що саме британські автори зробили великий внесок у наукові пояснення феномену, який знаходиться в центрі нашої уваги. Навіть дослідження в континентальній Європі брали за основу теоретичний і подекуди методологічний доробок британських вчених. Зазначимо, що „національно” відмінні підходи до питань футбольного хуліґанства розвиваються в Італії, Голландії та Німеччині.

Почати розгляд досліджень футбольного хуліґанства, на наш погляд, краще з так званого повідомлення Гаррінґтона, що було однією з перших публікацій відносно навколофутбольного насильства. Джон Гаррінґтон (британський психіатр) зробив першу серйозну спробу досліджувати нове на той період соціальне явище. Його повідомлення було засновано на даних анкетного опитування і спостереження на футбольних матчах, а також на додаткових свідченнях, отриманих від зацікавлених груп, включаючи поліцію, транспортних операторів тощо. Крім того, Гаррінґтон скористався даними поштового опитування, здійсненого газетою «Sun», яке показало, що 90% респондентів схилилися до думки, що футбольне хуліґанство поширюється та стає серйозною проблемою суспільства. Ці дані суперечили уявленням поліції, значна частина якої (близько 50%) вважала, що ніякого збільшення випадків, пов'язаних з футбольним насильством, немає. Основна ідея повідомлення Гаррінґтона полягала в тому, що причина футбольного насильства перш за все пов'язана з індивідуальною патологією та з реакціями на безпосередні подразники, детерміновані умовами, в яких знаходились уболівальники. Терміни на зразок «незрілість» та «втрата контролю» найчастіше використовувалися автором, який пов'язував феномен футбольного хуліґанства з внутрішньогруповою динамікою і більш широкими соціальними силами. Обґрунтовуючи позицію, Гаррінґтон підкреслював, що вплив більш масштабних факторів на поведінку футбольних хуліґанів, безсумнівно, існує, але його не можна порівнювати з впливом «тут і зараз»-факторів. Така точка зору, звичайно, зрозуміла, тому що звинуватити в хуліґанстві певну кількість індивідів легше, ніж шукати причини хуліґанства в соціальних або політичних чинниках. Один з дослідників питань футбольного хуліґанства – Ян Тейлор, аналізуючи недоліки повідомлення Гаррінґтона, відзначав, що воно має цінність не стільки як наукова праця, скільки як легітимація офіційної позиції щодо футбольного хуліґанства, а психологічний ярлик додає довіри до точки зору, нібито hooligans не щирі вболівальники, що вони можуть бути відокремлені від справжніх вболівальників, які не спричиняють безладдя. Критика повідомлення Гаррінґтона призвела до того, що британська влада відмовилась від подібної практики. Проте в контексті нашого власного дослідження повідомлення Гаррінґтона має важливе значення, оскільки завдяки йому було визначе-

¹ «Тедді-бойз» та «тедді-гьолз», від *Teddy* – скорочення від імені Едвард (мається на увазі британський король Едвард VII, що перебував на престолі у 1901–1910 рр.). Справа в тому, що теґди наслідували в одязі моду часів правління Едварда VII.

² Від англ. *modern* – сучасний; назва вказувала на те, що безпосередні вороги модів «несучасні».

но одну з найбільш типових тенденцій у вивченні футбольного хуліганства: відмова від прямого контакту з об'єктом дослідження [9].

Значною віхою у вивченні футбольного насильства можна вважати доповідь Ланга – віце-голови Спортивної ради Великої Британії. Групою, що під його керівництвом займалася проблемами, пов'язаними з футбольним насильством, у 1969 р. було видано цікаву, на наш погляд, роботу. Зазначимо, що група, про яку йдеться, складалася з представників Футбольної асоціації і Футбольної ліги Англії, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства у справах Шотландії і представників футбольних гравців та їхніх менеджерів, тобто до її складу не ввійшли ані соціологи, ані психологи, ані взагалі будь-які вчені. Група була створена для того, щоб розробити практичні рекомендації щодо поведінки в ситуаціях, пов'язаних із проявами навколофутбольного насильства, для відповідних установ, та була винятково зацікавлена в аналізі конкретних випадків на футбольних матчах. Членами групи було сформульовано 23 рекомендації, в яких основний акцент робився на:

- максимально можливого співробітництві між футбольними клубами і поліцією;
- абсолютному прийнятті рішень рефері кожним з присутніх на матчі: командами, тренерами, вболівальниками;
- чіткому розділенні і локалізації вболівальників команд, що змагаються між собою, на стадіоні та за його межами [9].

Підкреслимо, що повідомлення Ланга було першою спробою вирішення проблеми, яка в той час була чітко не визначена. Звичайно, Ланг не звертався до будь-яких даних, що вказували б на масштаби проблеми. У повідомленні була відсутня навіть основна статистика щодо арештів і ушкоджень, пов'язаних з футбольним хуліганізмом, ніяк не розрізнялись протиправна поведінка та проста негідна поведінка вболівальників. У роботі можна знайти заяви про те, що вживання алкоголю є, без сумніву, важливим чинником, що обумовлює негідну поведінку натовпу. Проте подібні заяви не підкріплювалися ніякими конкретними даними.

Альтернативні теоретичні підходи до вивчення феномену футбольного хуліганства, в тому числі, засновувались на критиці Гаррінгтона і Ланга. Один з таких підходів представляв Ян Тейлор, який здійснив перше соціологічне дослідження футбольного хуліганства. Грунтуючись на марксистській парадигмі, він стверджував, що футбольне хуліганство відбиває природу спорту, який змінюється. Останнє знаходить своє відображення, в тому числі, в суттєвій трансформації ролі місцевих футбольних клубів. Професіональний футбол ставав усе більш і більш комерціалізованим, професійні гравці все більш віддалялися від глядачів, що їх підтримували. Цей процес відчуження футболу від уболівальника підсилювався відчуженням значної частини робітників від свого класу, що було пов'язано з реструктуризацією ринку праці. Насильство на футбольних матчах було своєрідною відповіддю на зниження ролі робітничого класу в суспільній ієрархії і відчуження класу робітників від своєї гри. Отже, насильство та агресія визначалися як спроба відновити контроль над грою. Аналіз Тейлора був і все ще залишається досить актуальним, про що свідчать числені дискусії навколо нього. Давно пішли

в минуле часи, коли футбол був грою робітничого класу, проте внесок Тейлора в історію вивчення футбольного хуліганства очевидний [9].

Підходи до розуміння футбольного насильства в термінах субкультурних стилів пропонувалися переважно соціологами з Центру сучасних культурних досліджень у Бірмінгемському університеті. Джон Кларк і Стюарт Галл, виходили, зокрема, з того, що особливий субкультурний стиль дозволив молодим людям у специфічній формі вирішити конфлікти. Післявоєнні субкультури, типу теддів, модів, скінхедів тощо були прикладами цих символічних спроб вирішити структурні і матеріальні проблеми. Для Кларка та Галла стиль Skinheads (як зразок раннього футбольного хуліганства в Англії) пов'язаний з акцентом на робочий костюм і черевики, на самовпевненості, „крутості” і расизмі. Це була, згідно з Кларком, спроба відновлення єдності та солідарності робітничого класу через прихильність до певного символічному стилю та зразка поведінки, що включав насильство. Але з розвитком футбольного хуліганства Кларк і Галл були змушені при аналізі проблеми говорити про те, що кожне наступне покоління успадковує від попереднього певні форми підтримки команди, що не встигають за соціальними змінами. Змагання, що відбувається на полі, переноситься на трибуни і за їх межі, де на перше місце виходить особиста перемога і перемога однієї з конфронтуючих сторін. Важливим елементом у цьому протистоянні стає захоплення території супротивника (сектора, де знаходяться вболівальники команди-суперника). Слід також зазначити, що кожна дія в межах стадіону і його околиць має символічний характер, що дозволяє індивідам ідентифікувати себе зі спільнотою футбольних хуліганів, які підтримують певний клуб [9].

Гендерний підхід до проблеми футбольного хуліганства був представлений Рубі Лач-Гров і полягає в такому. Розвиток фемінізму та його теоретичних конструктів, що набули поширення у ХХ ст., сприяв тому, що чоловіки почали переоцінювати свою поведінку з точки зору гендера і відповідних йому соціальних ролей. Відбувається переконфігурація методів, які використовували чоловіки, щоб відповідати патріархатним порядкам. Основою прояву футбольного насильства в чоловічому середовищі стала «нова дихотомія» гендерних образів «сучасного хлопця» і «чоловіка вікторіанської епохи». Нездатність і небажання багатьох представників чоловічої статі відігравати нові гендерні ролі призводить до застосування ними у своїх діях старих, племінних сценаріїв демонстрації мужності, безпосередньо пов'язаних з демонстрацією фізичної і психічної агресії і застосуванням різних форм насильства [6].

Поза переліченими підходами стоїть робота Пітера Марша [9], в якій, на відміну від більшості соціологічних теоретизувань, робиться акцент на клас і макроролітичні зміни. П. Марш зосереджує увагу безпосередньо на поведінці, що спостерігається, і на символах, відтворених футбольними хуліганями. Дослідник стверджував, що необхідно відмовитися від проведення лабораторних експериментів та ставлення до людей як до емпіричного матеріалу. Щоб зрозуміти їхню поведінку, дослідник повинен просто правильно (по-людськи) запитати. Запитуючи „по-людськи”, Марш три роки провів на футбольних матчах, у потягах і автобусах, повних футбольних вболівальників і хуліганів, що подорожували на ігри, та проводячи вільний час у пабах. За рахунок певної втрати об'єктивності і поступок емпіричній методології в дослідженні основною метою ставилося, по-перше, з'я-

сувати життєві позиції індивідів, „посвячених” у футбольне хуліганство, та, по-друге, отримати дані, за допомогою яких можна було б створити універсальну модель для розуміння феномену футбольного хуліганства. На основі проведеної роботи Марш з’ясував, що дії, які сприймалися як погроми, були високо ритуалізованою поведінкою, що була набагато менш шкідливою, з точки зору загроз фізичному здоров’ю, ніж це здавалося. Пітер Марш уперше довів, що безладдя на трибунах і поза ними були добре спланованими груповими соціальними діями, керованими та обмеженими негласними соціальними правилами, а не афективними проявами агресії. Учасники безладь демонстрували «мужність» через ритуальну агресію, дозволяючи «грі» проходити у відносній безпеці. Футбольне хуліганство давало молодим чоловікам з невеликими перспективами успіху в школі або на роботі можливість досягти сенсу персонального існування й ідентифікації через визнання з боку більш успішних представників футбольних хуліганів (про реальний соціальний рівень hooligans мова буде йти нижче). Футбольні трибуни стали альтернативною структурою загальноновизнаної кар’єри. Насильство як заподіяння фізичного збитку було частиною маршруту до успіху, але не було тотальним. У середовищі футбольних хуліганів було більше розмов про насильство, ніж його реальних проявів [9].

За такий підхід до розгляду проблеми футбольного хуліганства Пітера Марша активно критикували, вказуючи на те, що робота Марша є спробою принизити рівень агресивності хуліганів, «відмити» hooligans. Незважаючи на ці обвинувачення, Марш продовжував вивчення феномену футбольного хуліганства. Здійснений ним порівняльний аналіз даних поліції, адміністрації стадіонів, установ охорони здоров’я й особистих спостережень дозволяв стверджувати, що відносний рівень насильства на футбольних матчах відповідав очікуванням населення, що відвідувало ігри. Зі збільшенням числа летальних випадків у результаті зіткнень угруповань футбольних хуліганів у 1980-х П. Марш був змушений переглянути деякі зі своїх висновків. Автор продовжував наполягати на ритуальному характері футбольного насильства, але підкреслював, що футбольне хуліганство частково перетворилося з ритуалу ствердження мужності на більш небезпечний зразок поведінки переважно через неадекватні заходи, що були вжиті офіційною владою для вирішення проблеми футбольного хуліганства, значно перекрученої засобами масової комунікації.

Деякі дослідники вважають, що образ футбольного хулігана, розтиражований англійською пресою та наслідуваний ЗМІ інших країн, а також британськими вченими, заснований на певних стереотипах, що не дозволяє повно і всебічно аналізувати зазначений феномен. Так, у своїй роботі «Old Image New Imagination: A Focus on Football Hooligan Stereotyping» Робін Мансер [7; 8] описує основні стереотипи, пов’язані зі сприйняттям футбольного хулігана, сформовані під впливом ЗМІ. Головними характеристиками «старого образу», тобто створеного й розтиражованого ЗМІ, є приналежність до робітничого класу або нижнього середнього (low middle), а часто й «андеркласу» (безробітні); вік 18–25 років; коротка стрижка і чорна куртка. Зазначимо, що найчастіше образ футбольного хулігана нерозривно пов’язаний з уявленнями про зовнішній вигляд скінхедів [7]. Проте, такі дослідники, як Пітер Марш, Робін Мансер, Редхед, МакЛахлін й інші у своїх працях роблять спроби відмовитися від використання

стереотипів для опису футбольних хуліганів. Звертання цих дослідників до різних методологій та засобів побудови нового образу футбольного хуліганства не є логічно завершеним за своєю суттю, тому що, пропонуючи відмову від використання стереотипів футбольного хуліганства, британські соціологи не проводять досліджень безпосередньо в середовищі футбольних хуліганів, а обмежуються дослідженнями уявлень про футбольне хуліганство, характерних для стюардів (охорони стадіонів), менеджерів футбольних клубів, поліцейських і представників офіційних фан-клубів. Такий підхід, безсумнівно, дозволяє відійти від стереотипного образу футбольного хулігана і феномену футбольного хуліганства, але без проведення досліджень у середовищі основних акторів навколофутбольного насильства неможливо скласти адекватний соціальний портрет, а отже, і реальний образ футбольного хулігана.

Цілковитою протилежністю названим вище є роботи Д. Брімсона [4; 5], основною рисою яких є суб'єктивність оцінки поведінки футбольних хуліганів та її причин. Пояснити це можна причетністю самого автора в молодості до субкультури футбольних хуліганів. Проте роботи Брімсона носять, скоріше, не науковий, а публіцистичний характер.

Наукове вивчення футбольного хуліганства не обмежується британськими дослідженнями. Вчені інших європейських країн також не обходять своєю увагою проблему навколофутбольного насильства. Говорячи про їхні дослідження, насамперед слід зазначити, що в континентальній Європі існують, так би мовити, національні розходження в зразках футбольного хуліганства і принципах аналізу даного феномену. Звернемося до деяких персоналій.

Серед італійських учених проблеми футбольного хуліганства досліджують такі соціологи, як Алесандро дал Лаго, Антоніо Роверсі, соціальний фізіолог Алесандро Сальвіні. Їхні підходи до футбольного насильства суттєво відрізняються. Дал Лаго розглядає поведінку вболівальника як украй ритуалізовану. Його позиція збігається з концептами Пітера Марша та деяких інших англійських дослідників. Лаго виділяє три основних фактори, що детермінують поведінку різних груп футбольних вболівальників. По-перше, футбол породжує ідентифікацію вболівальника з визначеним набором символів і лінгвістичних термінів. Вони дозволяють і заохочують розподіл соціального світу в цілому і інших прихильників футболу відповідно до бінарної моделі „друзі–вороги”. Дал Лаго відзначає, що футбольний матч в Італії – не лише зустріч між двома командами. Для вболівальників це можливість для здійснення ритуалу конфронтації. За певних умов такі ритуали можуть перетворитися на фізичні зіткнення. Тут, подібно Маршеві, він проводить історичні паралелі з роллю, яку відігравали іподроми в Давньому Римі та Візантії. У той же час дал Лаго підкреслює, що соціальна поведінка “ultras”³ у межах стадіонів ритуалізована до такого ступеня, що символічні жести, що ображають, є заміниками фізичної агресії, але не виключаються й реальні зіткнення. Це залежить від двох факторів: по-перше, від традицій конкуренції між двома групами; і, по-друге, від ситуаційних факторів

³ *Ультрас – італійський аналог британських футбольних хуліганів. Проте, на противагу останнім, ультрас більш помірковані та орієнтовані на візуальну підтримку футбольного клубу безпосередньо на стадіоні.*

(безпосередньо футбольного матчу). При порівнянні футбольних хуліганів із середньовічними лицарями. Подібно до них, вболівальники поділяють загальний «кодекс честі». Вони використовують скандування та пісні, щоб продемонструвати свої «воєнні дії», частіше, ніж зброю або кулаки, що цілком пояснює їхню власну ідентичність і культуру «боротьби», до якої вони належать. Дал Лаго припускає, що «боротьба», яка відбувається поза стадіонами, полягає в «реальному» насильстві. Щоб завдавати поразки ворогам (поза стадіоном), групи використовують тактику міських повстанців (улаштовують засідки, висилають розвідників тощо) [9].

Згідно з Роверсі, сучасні ultras просто продовжують боротьбу своїх батьків, наслідуючи історичні форми ворожнечі. Нові „ultras” використовують більш «барвистий» і «живий» стиль вираження не тільки конкуренції, але й пристрасті до гри. Другий аспект, підкреслений Роверсі, – створення союзів і коаліцій для ведення спільних дій проти конкурентів. Ці союзи і протистояння, частіше за все, базуються на політичній ідеології. Вкрай праві і вкрай ліві політичні погляди були важливим елементом внутрішньогрупової згуртованості, причиною міжгрупових конфліктів. Відповідно до цієї ознаки, Роверсі виділив ліве крило (Болонья, Мілан, Торіно та Рому) і праве крило (Лацио, Верона, Асколі, Інтер й ін.). Нарешті, Роверсі відзначає, що, хоча „ultras” схильні до неадекватної оцінки (пребільшення) своєї активної участі у насильстві, не слід недооцінювати цей соціальний феномен [9].

У роботах Алесандро Сальвіні широко представлені як теоретична, так і емпірична база. Його відправна точка – роботи Пітера Марша. Проте позиція Сальвіні відрізняється більшим психологізмом. У своїх пізніх роботах він досліджує обмеження ритуальної моделі, зокрема обставини, за яких може відбуватися деритуалізація, тобто перехід від символічного насильства до більш небезпечних форм насильства. У фокусі уваги Сальвіні знаходяться такі аспекти зазначеної проблеми, як домінування й агресія, самоідентичність і приєднання до групи, прийняття норми групи ultras, роль ситуаційних змінних, зокрема їх вплив на перетворення ритуальної поведінки. Зазначимо, що дослідження Сальвіні базуються на даних, отриманих у результаті анкетного опитування в Італії, які стосувались проблеми відносин поміркованих „tifosi”⁴ і вболівальників, класифікованих як „ultras”. Завдяки цим даним він доходить висновку, що поведінка ultras спростовує деякі припущення щодо походження хуліганства, наприклад таке, що проблеми на стадіонах можна кваліфікувати як новий вид „тероризму” або результат проникнення злочинних угруповань. Водночас отримані дані спростовують припущення щодо низького освітнього рівня та специфічних ціннісних орієнтацій футбольних хуліганів [9]. Ще одним цікавим моментом досліджень Сальвіні є те, що зростання агресії, пов’язаної з футболом, проходить, на його думку, на тлі збільшення агресивності італійського суспільства в цілому.

Чітко виражений прикладний характер мають дослідження проблеми футбольного хуліганства в Німеччині.

⁴ Італійська назва вболівальників, яких не можна віднести ні до фанатів, ні до ультрас, ні до футбольних хуліганів.

Одним із перших вивченням проблеми футбольного насильства займався німецький соціолог Ган. Він доводив, що для молодого німця усе складнішим стає процес власної ідентифікації. Проте приєднання до субкультури футбольних хуліганів суттєво спрощує цей процес.

Головна увага німецьких дослідників сфокусована на поширенні неонацистської ідеології в середовищі футбольних хуліганів Німеччини. Висновки деяких вчених щодо цього феномену полягають у тому, що використання неонацистської ідеології і символіки серед футбольних хуліганів – це наслідок їх протестної та епатажної поведінки. Причому з часом ця символіка втрачає будь-яке змістовне навантаження, набуваючи ритуального характеру. Як свідчать дослідження, усвідомлено неонацистську ідеологію поділяють не більше 20% футбольних хуліганів, а на поведінку хуліганів значний вплив здійснює ксенофобія [9].

Крім Гана, проблемами футбольного насильства в Німеччині займалися Фолке, Райтнер, Пілз, Хейтмеєр та інші. Їхні роботи або продовжували розробки Гана, або ґрунтуючись на теоретичній концепції Яна Тейлора, в них робилися спроби знайти вирішення проблем, пов'язаних з футбольним насильством, але, як показала практика, всі їх рекомендації не дали бажаного результату.

Вивчення футбольного хуліганства у Голландії зосереджено навколо протистояння підходів дослідницьких груп Бруга та Санде. Дослідження групи Бруга було сконцентровано на соціальному складі і демографічних особливостях груп голландських хуліганів. Однак ця дослідницька група займалася також вивченням причин футбольного хуліганства в Голландії. У роботах представників цієї групи відзначалося, що причини, наведені Яном Тейлором, не можна застосувати для пояснення голландської проблеми, тому що футбольна культура у Нідерландах має суттєві відмінності у порівнянні з футбольною культурою в Англії. Англійський футбол припускає жорстоку боротьбу віч-на-віч, а голландський – боротьбу стратегій та індивідуальної майстерності. Крім того, у Голландії дистанція між культурою робітничого класу і культурою середнього класу набагато менша, ніж в Англії. Група Бруга обирає досить ортодоксальний психологічний підхід до пояснення зростання рівня футбольного хуліганства і вандалізму в Голландії. Виділяються два основних фактори: відсутність ефективного батьківського контролю за поведінкою підлітків та їх успішністю в школі [1]. На відміну від такого тлумачення факторної обумовленості футбольного хуліганства, група Санде стверджувала, що його причинами є особиста психологічна схильність до насильства і незадоволеність своїм соціальним станом, тому що більшість футбольних хуліганів були нижче своїх батьків за рівнем освіти та соціальним станом.

У зв'язку з активністю футбольних хуліганів не тільки в межах національних чемпіонатів, але й при проведенні міжнародних футбольних матчів, до проблематики футбольного насильства звернулися також дослідники Нового Світу.

Професор психології університету Торонто Джон Бассілі стверджує, що футбольне насильство ніколи не відбувається спонтанно. На його думку, не варто перебільшувати здатність звичайних людей перетворюватися на монстрів, що прагнуть крові. Бассілі припускає, що є певний “природний добір”, тобто на шабаш злітаються відьми, а не безневинні агнці...” [3].

Доктор Гордон Рассел – заслужений професор соціальної психології з університету Лейбріджа й автор книги “Соціальна психологія спорту” висловлює згоду з цією точкою зору. Його дослідження показали, що в середовищі спортивних фанатів є певний прошарок схильних до хуліганства поза залежністю від контексту і приводу. Згідно із спостереженням Расселла, від 6 до 12 відсотків спортивних фанатів постійно готові приєднатися до будь-якої бійки. Це, як правило, молоді самотні чоловіки, що належать до люмпенізованих соціальних груп, непрацюючі. Вони схильні до фізичної агресії, імпульсивні, шукають примітивних розваг. Для цих людей характерні соціо- і психопатичні тенденції.

За доктором Расселлом, вболівальник перетвориться на погромника з найбільшою імовірністю, якщо він:

- бився за кілька днів до початку спортивного заходу,
- хоча б раз пішов на матч заради того, щоб подивитися не гру, а бійку [3].

Ці дві ознаки практично однозначно свідчать про те, що така людина обов’язково проявить насильство на трибуні або поза нею.

Серед фанатів найчастіше вплутуються в бійки ті, що прийшли на змагання з групою друзів, говорить доктор Расселл. А поведінка юрби – це окреме буття, зі своїми законами.

Те, що відбувається з людьми в юрбі, називається “деіндивідуалізація”. Суть цього явища полягає в тому, що кожний із учасників юрби втрачає почуття відповідальності за власну поведінку. Причиною такої зміни критеріїв є ефект, що виникає в юрбі. І цей ефект буде стократно посилений, як тільки над юрбою здійметься якийсь прапор. Дослідження Басілли показують, що деіндивідуалізація значно підсилюється спільною символікою, особливо уніформою. Вкрай звабне почуття безкарності охоплює людей, коли вони оточені “такими-як-вони”.

Щоб натовп людей, потенційно готовий до погрому, вдався до своєї чорної справи, необхідно ще кілька обов’язкових складників, а саме:

- алкоголь – це одна з обов’язкових складових навколоспортивного безладдя. Спиртне допомагає переходові від абстрактної деструктивної тенденції до реального насильства;
- спортивне „божевілья”, що зміщує систему цінностей: хулігани схильні до того, щоб бачити погрози там, де їх немає: у випадкових поглядах, необразливих коментарях і жестах сторонніх людей (так створюються приводи до конфлікту);
- сприйнятливість – одна з ключових особливостей людської поведінки в юрбі, ескаляція будь-якого конфлікту відбувається зі швидкістю ланцюгової реакції, тому що психіка людей вже змінена і готова до агресії [3].

Представлений вище короткий аналіз основних підходів щодо вивчення проблем футбольного хуліганства в європейській соціальній науці дозволяє зробити висновок про те, що створення повноцінної соціологічної теорії, здатної запропонувати пояснювальну модель феномену футбольного хуліганства, можливе тільки за умов комплексного вивченні футбольного хуліганства і його

суб'єкта — як індивіда і соціального актора [2]. Більшість з існуючих концепцій найчастіше обмежуються однією теоретичною парадигмою і не здатні до рефлексії стосовно зміни об'єкта дослідження і зовнішнього соціального середовища, що призводить до часткової або повної втрати такими концепціями евристичного потенціалу. Ця проблема актуалізується в умовах, коли футбольний хуліганізм стає самостійною субкультурою, спрямованою на репродукцію самої себе, не залежною від спонтанних проявів масової агресії та насильницької поведінки неконтрольованого натовпу.

-
1. *Артёмов П.Н.* Субкультура футбольных фанатов: опыт социологического анализа // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества : Сб. науч. работ. — Харьков: Издат. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2003. — с. 611–615.
 2. *Артёмов П.Н.* «Вестернизация» футбольного фанатизма или стиль «casual» на территории постсоветского пространства // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества : Сб. науч. работ. — Харьков: Издат. центр Харьков. нац. ун-та им. В.Н. Каразина. — 2004. — С. 579–583.
 3. *Паперный Е.* Футбол: лицензия на убийство [online] Available: http://www.ill.ru/cgi-bin/form.news.prn.pl?c_article=656 (September 15, 2005).
 4. *Brimson D.* Eurotrashed: The Rise and Rise of Europe's Football Hooligans. — London: Headline, 2003.
 5. *Brimson D.* Barmy Army: The Changing Face of Football Violence. — London: Headline, 2000.
 6. *Larch-Grove R.* Masculinity, violence and football hooliganism [online] Available: http://www.hooligansfootball.homestead.com/fales/rgb_final.doc (September 5, 2005).
 7. *Manser R.* *Old Image New Imagination: A Focus on Football Hooligan Stereotyping.* [online] Available: http://www.hooligansfootball.homestead.com/fales/old_image.doc (September 5, 2005).
 8. *Manser R.* *Old Image New Imagination continued* [online] Available: http://www.hooligansfootball.homestead.com/fales/old_image_2.doc (September 5, 2005).
 9. *Marsh P., Fox K., Carnibella G., McCann J., Marsh J.*: Football Violence in Europe [online] Available: http://www.sirc.org/publik/football_violence.html (September 5, 2005).